

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційне дослідження Грубінка Андрія Васильовича
«Участь Великої Британії у процесі становлення і розвитку спільної
зовнішньої політики і політики безпеки Європейського союзу
(1990-2016 рр.)»,
представлене на здобуття наукового ступеня доктора
історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія

Дисертація Андрія Васильовича Грубінка висвітлює важливу наукову проблему, яка має не лише теоретичне, але й практичне значення. Актуальність теми дослідження не викликає у нас сумніву і обумовлена, на нашу думку, кількома основними чинниками. По-перше, традиційно впливовою роллю Великої Британії у системі міжнародних відносин; по-друге, значенням Європейського Союзу як одного з центрів сили у сучасній багатополюсній міжнародній системі; по-третє, європейським інтеграційним вибором України; по-четверте, роллю Європейського Союзу як однієї з моделей регіональної інтеграції, яка донедавна вважалася найбільш успішною; по-п'яте, поточною кризою Європейського Союзу, одним з виявів якої є вихід з нього Великої Британії; по-шосте, значенням інтеграційних процесів на регіональному рівні як провідної тенденції сучасного етапу розвитку людства; по-сьоме, важливістю розуміння принципів функціонування і механізмів спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу, її узгодженості з НАТО, актуальність чого посилюється в умовах агресії Росії проти України і її конфронтації з країнами Заходу.

Предмет дослідження – участь Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу у 1990-2016 роках, її передумови і чинники, особливості формування і розвитку нормативно-інституційних та практичних механізмів, основні напрями цієї участі (с. 28) – висвітлюється у контексті історії членства Великої Британії в Європейському

Союзу, розвитку європейської інтеграції, зовнішньої політики королівства і трансформації системи міжнародних відносин. Такий підхід дозволяє автору розкрити широке коло питань, які сприяють кращому розумінню процесів європейської інтеграції, Європейського Союзу як міжнародної організації, міждержавного об'єднання і моделі інтеграції, механізмів його функціонування і світу, в якому ми живемо, в цілому.

Актуальність дисертаційного дослідження, його мету і завдання, об'єкт і предмет дослідження, хронологічні і географічні межі, наукову новизну і практичне значення отриманих результатів чітко окреслено дисертантом у Вступі (с. 25-35), у якому також коротко охарактеризовано методологію дослідження, обумовлену його предметом і завданнями. Одержані результати дослідження мають значну наукову новизну, описану дисертантом на с.30-33. Сім позицій у ній стосуються того, що зроблено дисертантом вперше.

Дисертація базується на великій історіографічній і джерельній базі. Її ґрунтовний аналіз здійснено у першому розділі дисертації. У підрозділі 1.1. дисертант вдало класифікував наукові праці: виділив у межах двох груп наукових праць – української і зарубіжної історіографії – три тематичні підгрупи: а) праці з історії формування зовнішньополітичного і безпекового виміру Європейського Союзу, які містять значимі для дослідження факти, висновки та узагальнення; б) публікації з історії зовнішньої політики Великої Британії на європейському напрямі, її участі в європейській інтеграції; в) дослідження проблем участі Великої Британії у формуванні СЗППБ ЄС (с.36). Докладно висвітлено внесок передників у вивчення комплексу наукових проблем, що мають пряме чи часткове, опосередковане відношення до предмету дослідження.

Джерельна база дослідження є широкою і різноманітною, достатньою для розкриття поставлених у роботі завдань. Вдалою, на нашу думку, є систематизація дисертантом джерел, їх поділ на сім груп і здійснена характеристика. Серед джерел – матеріали архівних фондів, включаючи неопубліковані документи державного архіву МЗС України, матеріали

посольства України у Великій Британії, листування послів України у цій державі з керівництвом МЗС України тощо. Частина архівних матеріалів опублікована на офіційних веб-сайтах провідних архівних установ, особистих фондів державних діячів Великої Британії, що, однак, не зменшує їхньої цінності. Дисертантом використано також документи органів державної влади Великої Британії (парламенту та уряду) і провідних політичних партій, офіційні матеріали Європейських Співтовариств і Європейського Союзу, документи міждержавних офіційних та неофіційних зустрічей різного рівня, мемуари державних діячів; статистичні дані.

У підрозділі 1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження, дисертант пояснює деякі важливі для дослідження концепції і терміни, включаючи специфіку ЄС, її Спільної зовнішньої політики і політики безпеки, а також такі категорії як безпека, «політика безпеки» (с. 73), федералізм, федералізація, парламентський суверенітет (с. 75), атлантизм (с. 77), федералістська кооперація тощо (с. 79).

На нашу думку, дисертант вдало обрав методологію дослідження, яку докладно описав на с.80-86. Дисертацію позитивно характеризує міждисциплінарний підхід, обумовлений предметом і об'єктом дослідження. Проте опис методології переконливо доводить, що вона виконана за спеціальністю «всесвітня історія».

Дисертаційна робота має чітку структуру і логічно побудована, що відображає її Зміст. Дисертант детально описує й глибоко аналізує різні аспекти політики Великої Британії у сфері становлення і розвитку спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського союзу, висвітлює еволюцію її позиції до різних форм європейської інтеграції у 1990-2016 рр. і в попередній період, з часу закінчення Другої світової війни, чим формує підґрунтя для кращого розуміння цих процесів.

Дисертант усебічно і комплексно підходить до висвітлення предмету дослідження. Детально розглядаються такі важливі питання як роль Великої Британії у формуванні механізмів зовнішньої і безпекової політики

європейських товариств і ЄС, її позицію щодо запровадження цієї політики у Маастрихтському договорі, її вплив на структурні зміни в ЄС за Амстердамським (1997 р.), Ніццьким (2000 р.) і Ліссабонським (2007 р.) договорами, а також на етапі роботи над Конституційним договором ЄС 2004 р., чому присвячено окремі підрозділи дисертації.

Автор не обмежується аналізом лише офіційної політики, але й висвітлює позицію британського суспільства, політичних партій, ЗМІ щодо європейської інтеграції. Цікаво порівняти позицію британського і українського суспільств з питання щодо вступу до ЄС. Так, за результатами нещодавніх соціологічних опитувань, членство України у ЄС на сьогодні підтримує близько 58% жителів України, у той час як у Польщі на етапі підготовки до членства цей показник складав близько 80%. Проте, як показано в дисертації, у Великій Британії за результатами соціологічного опитування у вересні 1973 р. членство у ЄЕС підтримував лише 31% громадян, а в травні 1975 р. – 47%. Такі дані засвідчують неоднозначне ставлення британського суспільства до європейських інтеграційних проектів, значною мірою обумовлене імперським минулим Великої Британії, і пояснюють складність її інтеграції до європейських структур. За текстом дисертації можна зрозуміти, що вступ Великої Британії до ЄЕС у 1973 р. був вимушеною реакцією на створення Спільного ринку в рамках цієї структури, що ставило британську економіку у дискримінаційні умови, порівняно з державами-членами (с.126).

Важливим є аналіз впливу відносин Великої Британії з Францією, Німеччиною і США на формування спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС, що висвітлюється у розділі 4. Показано, що відмінність міжнародних інтересів і стратегічних культур у сфері безпеки перешкоджала досягненню узгодженої позиції Великої Британії, Франції і Німеччини й обумовлювала складність становлення зовнішньополітичних і безпекових механізмів Європейського Союзу (с.332). Автор аргументовано доводить, що Вашингтон завжди був прихильником британського членства в ЄЕС і ЄС (с. 334, 336) і робить висновок, що вихід Великої Британії з ЄС не відповідає інтересам США,

оскільки позбавляє Вашингтон вагомого інструмента впливу в Європі (с.344).

Значний інтерес для нас має розділ 5 «Роль Великої Британії у політиці сусідства Європейського Союзу». У ньому показано позицію Великої Британії щодо розширення ЄС на схід, включаючи відносини з державами пострадянського простору, Україною і Росією, а також її роль у реалізації політики європейського сусідства і програми Східного партнерства ЄС.

Це одна з перших у вітчизняній історіографії робіт, яка висвітлює реалізацію програми Східного партнерства, проводиться зв'язок між нею і політикою ЄС щодо Росії, а також аналізує політику Великої Британії щодо України в контексті розвитку зовнішньополітичного і безпекового виміру Євросоюзу.

У дисертації показано, що Британія підтримувала розширення ЄС на схід (с.361-362) і використовувала диференційний підхід до різних держав і напрямків інтеграції у своїх інтересах (с.368). Так, британські уряди реалізовували стратегію розширення замість поглиблення інтеграції (с. 364) і використовували її як засіб здобуття для Британії статусу лідера ЄС у конкуренції за вплив з Францією і Німеччиною (с. 370).

Дисертант висвітлює розвиток відносин Європейського співтовариства з СРСР на межі 1980-1990-х рр., доводить його готовність розвивати співробітництво з Радянським Союзом через зацікавленість у стабільному партнері на східному кордоні (с. 382). Показано, що британський уряд до останнього підтримував СРСР (с.381), що заперечує поширену, проте помилкову, тезу, що країни Заходу були зацікавлені у його розпаді.

Далі дисертант показує, що після дезінтеграції СРСР стратегічне завдання зовнішньої політики ЄС в нових геополітичних умовах полягало у формуванні зони стабільності і безпеки на сході Європи і на просторах колишнього СРСР. У цьому контексті він доводить, що у відносинах з пострадянськими державами Східної Європи пріоритетом ЄС в цілому і Великої Британії зокрема були відносинам з Росією. Аналізуються чинники, які негативно впливали на ці відносини, серед яких чеченські війни 1994 – 1996 рр. і 1999 – початку 2000-х

рр., розширення НАТО на схід у 1997 р., бомбардування Югославії міжнародною коаліцією держав Альянсу у 1999 р. чи визначення основних завдань ЄС у відносинах з сусідніми країнами унаслідок розширення 2004 року. Висвітлюються також чинники, які змушували ЄС іти на зближення з Москвою (с.383-387). Вони є актуальними й на сьогодні.

Дуже сучасним видається опис впливу на британсько-російські відносини вбивства в Лондоні колишнього агента ФСБ О. Литвиненка у листопаді 2006 р., наслідком чого стала взаємна висилка дипломатів і фактичне призупинення контактів МЗС обох держав, обмеження видачі британських віз, шпигунські скандали і закриття відділів Британської Ради в регіонах Росії. Як зазначається, погіршення російсько-британських відносин відображало загальну тенденцію ускладнення відносин Росії із Заходом.

Значний інтерес для нас має аналіз дисертантом політики ЄС щодо України й інших пострадянських держав у рамках політики європейського сусідства (з 2004 р.) і програми Східного партнерства (з 2008-2009 рр.), їхнього впливу на відносини між ЄС і Росією.

У підрозділі 5.1. показано, що формування стратегії відносин Європейського Союзу з Україною відбувалося за активної участі Великої Британії. Проте вона постійно звиряла свою позицію з перспективами європейської співпраці з Росією (с.402). Автор аргументовано доводить неготовність британської еліти сприймати Україну поза контекстом російського чинника і доходить висновку, що унаслідок цього політика Великої Британії щодо України «мала швидше реактивний характер» і значною мірою залежала від позицій США і Росії (с. 402). Водночас автор висвітлює чинники внутрішньополітичного характеру, які сприяли зближенню України з Британією і ЄС, чи навпаки, погіршенню відносин між ними.

Важливим, на нашу думку, є аналіз дисертантом внутрішніх проблем ЄС, як структурно-функціонального характеру, так і незгоди між державами-членами з багатьох питань – міграції, інтервенції в Лівію, створення Центру оперативного планування і проведення військово-цивільних операцій тощо. Усе

це створює підґрунтя для кращого розуміння кризи Європейського Союзу, що передувала референдуму у Великій Британії про вихід (с.379-380) та була сприятливим ґрунтом для агресії Росії проти України. Погоджуємося з висновками автора, що послаблений без Великої Британії Європейський Союз вигідний Росії, яка може розширити свій дестабілізуючий вплив на східних кордонах Європи (с. 400).

Дисертаційну роботу характеризує глибокий аналіз складних явищ і процесів, пошук відповідей на численні питання, що виникали у процесі дослідження. Унаслідок цього предмет дослідження був розкритий дисертантом на широкому тлі проблем європейської інтеграції й функціонування Європейського Союзу, системно й усебічно.

Заслугує на відзнаку апробація основних положень і висновків дисертації на 18 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, а також у публікаціях, загальним обсягом 52,8 друк. арк., включаючи 35 статей і монографію обсягом 37,2 друк. арк. Роботу прикрашають додатки (8 додатків на 22 сторінках), які візуалізують її основні положення.

Не зважаючи на високу оцінку дисертаційного дослідження, вважаємо за потрібне висловити деякі критичні зауваження і міркування.

По-перше, під час аналізу російської історіографії (с.55 і далі) автор не відзначив, чи оцінки російськими авторами політики ЄС стосовно країн пострадянського простору, включаючи Україну, відрізняються від британських, американських, інших європейських. Чи розглядають російські вчені політику європейського сусідства і програму Східного партнерства як інструменти геополітичної конкуренції ЄС з Росією, проникнення ЄС у російську сферу впливу? Як вони пояснюють причини погіршення відносин Росії з державами Заходу? Чи відрізняються підходи до цих питань у російських працях, що вийшли до і після 2014 р.?

По-друге, при аналізі джерельної бази дослідження до сьомої групи джерел дисертант включив інформаційно-аналітичні матеріали британських і американських друкованих ЗМІ, офіційних періодичних видань ЄС, провідних

інформ-агентств і веб-порталів (с.64, 68-70), що потребує додаткового пояснення, оскільки вони є скоріше джерелами для політологічного, а не історичного дослідження. Натомість, в контексті аналізу інформаційно-аналітичних матеріалів автор називає статистичні дані (с.67), які, на нашу думку, було б доцільно виділити в окрему групу джерел.

По-третє, у розділі 3.1., де пояснюються деякі положення і терміни, важливі в контексті дослідження, відсутня увага до таких важливих термінів як регіоналізація і регіоналізм, не надається визначення різноманітності форм і рівнів регіональної інтеграції, без чого важко зрозуміти, які форми інтеграції Велика Британія підтримувала чи відкидала у окремі роки.

Визначення автором інтеграції як «співробітництва в рамках коаліцій суверенних держав, інтеграційне поглиблення якого можливе в окремих визначених колективно сферах спільного інтересу («функціональна інтеграція» без утворення всеохоплюючих наддержавних інституцій)» вважаємо не достатньо вдалим. Адже інтеграція – не просто «форма співробітництва», а формування певних спільних, об'єднаних сфер взаємодії між її суб'єктами – державами, народами, економіками, організаціями тощо у різних сферах.

По-четверте, у дисертації не приділяється достатньої уваги інтеграції у економічній сфері, що є підґрунтям феномену політичної інтеграції. На нашу думку, слід було б чітко визначити форми і рівні регіональної інтеграції у економічній сфері – від режимів преференційної торгівлі і угод про вільну торгівлю, що є найнижчими рівнями регіональної економічної інтеграції, до більш високих рівнів – митного союзу, спільного ринку, економічного союзу.

Унаслідок недостатньої уваги до явища економічної інтеграції, її різних форм і рівнів, деякі положення дисертації, на нашу думку, вимагають уточнення. Наприклад, на с.130 зазначається, що «євроскептицизм – це позиція, яка заперечує ідею європейської інтеграції». Водночас показано, що британські лейбористи - євроскептики не відкидали економічну інтеграцію, що суперечить попередньому визначенню євроскептицизму. На с.371 йдеться про те, що договір про Асоціацію з Туреччиною від 1963 р. у 1996 замінили на Митний

союз і намагалися досягти угоди про вільну торгівлю. На с.377 йдеться про сподівання консерваторів, що розширення ЄС призведе до його децентралізації до рівня зони вільної торгівлі.

По-п'яте, існує потреба уточнення деяких положень дисертації. На с.390 зазначається, що європейська політика сусідства, особливо в її східному вимірі, виявилася неефективним зовнішньополітичним механізмом, але причини цього не пояснюються, як і сутність цієї політики.

Вважаємо, що у дисертації не достатньо чітко показано, що погіршення відносин між державами Заходу і Росією відбулося ще до подій в Україні в кінці 2013 - на поч. 2014 рр., не акцентовано, коли і чому це сталося. Так, на с.388 дисертант пише, що ЄС та його СЗППБ розглядалися керівництвом Росії як можлива і прийнятна альтернатива НАТО, механізм протистояння однополярному світоустрою. Проте далі зазначається, що ЄС все більше розглядався російським керівництвом як геополітичний суперник на пострадянському просторі. Причини цього не пояснюються.

На с. 392, 419 автор пише, що революції в Грузії й Україні у 2003 – 2004 рр. не спричинили кардинального перегляду політики ЄС щодо них. Проте на с.393 зазначається, що після цих революцій «ЄС і Росія остаточно стали суперниками за вплив на Східну Європу... Розпочалася активна фаза протистояння Москви і Брюсселя за вплив на пострадянському просторі».

У дисертації один раз згадується ідея створення «Великої Європи» від Атлантики до Уралу, «адептами якої ... були провідні західні аналітики», яка зазнала краху (с. 398). Проте у роботі не описано цю концепцію («Великої Європи» з включенням до неї Росії) і не показано її відмінність від тієї, яка була реалізована, що може виявити підґрунтя ускладнення відносин між Росією і Європейським Союзом на початку XXI ст.

Як зазначається на с.397, російсько-український військово-політичний конфлікт, що розпочався весною 2014 року засвідчив невдачу політики «Східного партнерства» як наслідку загального політичного прорахунку ЄС і його провідних держав у відносинах з Росією. Ця теза потребує пояснення,

адже вона фактично повторює традиційну тезу реалістів, що ЄС потрібно було рахуватися з інтересами Росії на пострадянському просторі, тож політика Росії щодо України є частково провиною Європейського Союзу.

Деякі тези автора, на нашу думку, вимагають додаткової аргументації, як, наприклад, «керівництву Британії не вистачило рішучості, що зумовило втрату країною історичного шансу стати лідером Європи» (с. 124).

По-шосте, нам здається, що термін «російсько-український конфлікт», який часто використовує автор (с.31 та ін.) для опису агресії РФ проти України не є вдалим. З одного боку, він не відображає сутності російської агресії проти України, збройної та інших видів інтервенції Росії в нашу державу. З іншого боку, він надає подіям і процесам, що відбуваються, двостороннього характеру і не передає їхнього міжнародного значення, у той час як внутрішня українська криза унаслідок російської агресії переросла у міжнародну кризу, одну з найбільш небезпечних з часу закінчення Другої світової війни.

По-сьоме, не погоджуємося з деякими висновками автора. Так, він вважає, що після виходу Великої Британії з ЄС її стратегічне значення як партнера України зменшиться (с.399-400). Проте, крім того, що Британія залишається членом НАТО і слід очікувати збереження деяких форм її інтеграції ЄС, вихід з ЄС може сприяти розвитку її двосторонніх відносин з Україною, а вони у багатьох випадках є більш ефективними, ніж багатосторонні.

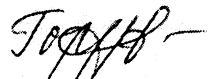
Також не переконливим, на нашу думку, є висновок, що ті пострадянські країни, які прагнуть стати повноправними членами ЄС (Грузія, Молдова і Україна) внаслідок завершення процесу «Брекзїт» втратять одного з головних прихильників розширення Євроспільноти. Проте у тексті дисертації автор висвітлив неоднозначність позиції Лондона щодо розвитку відносин ЄС з державами пострадянської Східної Європи, включаючи відсутність підтримки розширення за рахунок цих держав. Про це йдеться, між іншим, на с.397-398.

Коли йдеться про європейську інтеграцію України, постійно ставиться питання про перспективи її членства, проте інтеграція – це не лише членство. Існують її різні форми і рівні, і членство у ЄС є лише одним з її рівнів.

Висловлені зауваження мають скоріше рекомендаційний характер. Вони не впливають на високу оцінку дисертаційного дослідження Грубінка Андрія Васильовича «Участь Великої Британії у процесі становлення і розвитку спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського союзу (1990-2016 рр.)», яке має самостійний і завершений характер. Унаслідок здійсненого дослідження дисертант дійшов обґрунтованих висновків з усіх поставлених у роботі завдань. Зміст автореферату відображає основні положення дисертації. На нашу думку, дисертаційне дослідження Грубінка А.В. є вагомим внеском у вітчизняну історичну науку.

Отже, дисертаційне дослідження «Участь Великої Британії у процесі становлення і розвитку спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського союзу (1990-2016 рр.)» містить обґрунтовані та достовірні наукові результати та висновки і повністю відповідає вимогам пп. 10, 12, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (із змінами, внесеними постановами № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її автор Грубінко Андрій Васильович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри нової та новітньої історії
зарубіжних країн історичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

 Н.Д.Городня

ПІДПИС ЗАСВІД-
ВЧЕНИЙ СЕКРЕ-
ТАР
КАРАУЛЬНА Н.
06.04.2016

